

בתשובה קעז), שאומרים 'אונסא כמאן דעבר', וכאילו נתקיים התנאי בפועל. הלכך אלמלי אונס ליום אחרון היה נחשב 'אונס', לא היה הלל צריך לתקן תקנה מיוחדת, כי המוכר יכול לטעון טענת אונס והיה נחשב כאילו גאל תוך שנה (עפ"י קהלות יעקב כתובות ב,ג).

א. ה'נתיבות' הסביר דעת האגודה, שסובר לחלק בין אונס הבא מצד המוכר, ובין אונס הבא מחמתו של הקונה, שבו מתקבלת טענת 'אונס'.

ב. יש שדייקו מלשון הרמב"ם (שמיטה יב, ז עפ"י לשון משנתנו) 'ושובר את הדלת ונכנס לביתו' – אם נאמר שעד שנה הן מעות הלוואה והבית משמש כמשכון גרידא, מה בא להשמיענו שמשכר ונכנס? אלא משמע שהבית מכור. ויש דוחים, שאף אם הבית מהוה משכון גרידא, צריך המוכר לעשות בו קנין לזכות בו (מהגר"מ וינקלר שליט"א).

יש שהביאו להוכיח מדברי הראב"ד (בשטמ"ק ב"מ סג.), שהתורה הפקיעה הבית מיד הלווקח למוכר ואין צריך קנין מחודש. ג. עוד בכללות ענין 'אונס ליום אחרון' ובדין גאולת בתי ערי חומה – ע' בנמוקי יוסף (ב"ק כג) שכתב על פי הרמ"ה שנחשב אונס [אמנם לענין תפילה הריהו כפושע, שאינו רשאי לדחות התפילה לסוף הזמן ולהתעסק בדבר אחר]. וע"ע בנתיבות המשפט דברי משפט וישועות ישראל חו"מ נה; אור גדול ו; 'חדושי הגר"ח על הש"ס' צט; חדושי העילוי ממיצ"ט צ.

*

הפרשה הזאת – בתי ערי חומה – מורה, שידע האדם כי אף שנתבארו עניני יובל, שיש זמן ועת לכל, ואף שחטא האדם נגד הש"י לא לעד יקצוף עליו, מורה הפרשה הזאת כי כל זה הוא רק כשאדם יחטא בדברים שבין אדם למקום, ויגרום מידת הדין שימכור מאחוזתו או יימכר לעבד – לא יהיה לצמימות ובשנת היובל יצא ואיש אל אחוזתו ישוב, אבל אם יגרום לאדם מדות הדין מחמת עבירות שבין אדם לחברו, ועיקר באם יחטא ח"ו ויבייש את האדם בדיבורו, וזה מורה הפסוק ואיש כי ימכר בית מושב עיר חומה – כי הלשון נקרא 'מושב עיר חומה' כמאמר הגמרא (לעיל טו:) שתי חומות נתתי לך – ועל ידי זה יוכל ח"ו האדם למכור ולהפסיד כל זכויותיו וחבירו יקנה אותם. ועל זה אמר שלמה המלך ע"ה (משלי כה,כח) עיר פרוצה אין חומה איש אשר אין מעצר לרוחו.

והעצה היעוצה בזה כי יפייס את חבירו בתוך השנה, ועל זה נאמר ימים תהיה גאלתו. ואם לא יגאל עד מלאת לו שנה תמימה – וקם הבית אשר לו חמה לצמימת לקנה אתו לדרתיו – היינו שאם לא יפייס את חבירו, ישארו זכויותיו ביד חברו לצמימות עולם.

וזה פירוש הקרי והכתיב מ'אשר לו (לא) חומה' – כי האיש אשר אין מעצור לרוחו נקרא 'אשר לא חומה', וזה שיש לו מעצור לרוחו נקרא 'אשר לו חומה', וזה שישארו כל זכויותיו של האיש אשר אין לו מעצור לרוחו ביד האיש אשר עצר את רוחו ושתק לו (מי השלוח ח"א בהר).

ענין זה של העברת זכויותיו של הפוגע בחברו או המתגאה עליו, לחברו – מופיע במי השילוח בכמה מקומות; בראשית ד"ה ויאמר אל האשה; יתרו ד"ה ולא תעלה; תצא ד"ה כי ינצו. וכן הוא מופיע בכמה ספרים. וע' ארחות צדיקים שער הענוה; בן יהודיע לעיל טו ד"ה אני עליו.

דף לב

'אמר רבי יוחנן: ושניהם מקרא אחד דרשו...'. כך דרכו של רבי יוחנן בהרבה מקומות בבאור מחלוקות תנאים: שבת קיז: עירובין כו. קה. פסחים סח: יומא ס. סא. ר"ה ח. י: ביצה טו: תענית כט: מגילה ו: יט. קדושין נב: סנהדרין עח: קב: זבחים נח. מנחות כב. צו. חולין קא:

וכן דרכו לפרש מח' תנאים ב'משמעות דורשין' – כמצוין בב"מ נב:
 וכן דרכו בהעמדת כמה תנאים בשיטה אחת – כמצוין בבבחים מז:

(ע"ב) 'אבעית אימא תרי תנאי ואליבא דר' ישמעאל. ואבע"א חד מינייהו רבי אלעזר ברבי יוסי אמרה... אעפ"י שאין לו עכשיו והיה לו קודם לכן'. הרמב"ם (שמיטה יב, טו) והסמ"ג נוקטים להלכה שאף על פי שקדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבא והוצרך עזרא לקדש בשנית, אעפ"כ נוהג דין בתי ערי חומה גם לאחר שנפלה החומה. ואין כן דעת הראב"ד (שם), שהרי בגמרא תלו הדברים זה בזה ואמרו שלדעת ר' אלעזר בר"י שקדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא, נוהג הדין גם כשנפלה החומה. ואפשר שהרמב"ם סובר שלפי ה'אבע"א' הראשון, אין הדברים תלויים בהכרח (עפ"י מפרשים). ועוד יש לומר שהרמב"ם סבר שגוף הדין של ר' אלעזר בר' יוסי, אינו תלוי כלל בשאלת קדשה לעתיד לבוא, אלא דרש מ'אשר לוא חומה' שאעפ"י שהחומה נפלה נוהג דין בתי ערי חומה, ולעולם קודם החורבן והגלות. אלא דייקו מלשוננו, מזה שנקט 'שאיין לו עכשיו', ולא 'שאיין לו באותה שעה' – משמע שסובר שגם בזמן הזה, לאחר החורבן, תלוי הכל בכיבוש יהושע (כ"ג עפ"י הריטב"א מגילה י – מובא בשפת אמת).

'בשלמא משה לא בעא רחמי דלא הוה זכותא דארץ ישראל, אלא יהושע דהוה ליה זכותא דא"י אמאי לא ליבעי רחמי'. מכאן שהתפילות מועילות ומתקבלות יותר בארץ ישראל מבחו"ל (ע' פאת השלחן א, ג).

'אמר רב נחמן בר יצחק: מנו יובלות לקדש שמיטין. הניחא לרבנן דאמרי שנת חמשים אינה מן המניין... הא ודאי דלא כרבי יהודה'. מבואר שאעפ"י שהיובל לא היה נוהג, היו מונים שנת היובל לצורך חישוב שנות השמיטה. ויש לפרש הדבר בכמה אופנים; –

יש מקום לפרש שזה שאין שנת היובל עולה למנין שנות השמיטה, הוא דין שאינו קשור דוקא ליובל אלא דין בפני עצמו בקביעות השנים, ואף אם אין השנה קדושה בקדושת יובל, אעפ"כ אינה עולה למנין השביעית. וכן נראית לכאורה שיטת הראב"ד (שמיטה י, ה) שאף בזמן הזה יש לחשב שנת החמשים, לצורך חישוב השמיטין – אליבא דרבנן ששנת חמשים אינה מן המניין.

ואולם שיטת הרמב"ם על פי קבלת הגאונים אינה כן, אלא בזמן הזה אין מונים שנות היובל בשביל השמיטות, ולשיטה זו יש לחלק בין הזמן הזה, שאין בית דין הגדול המונה יובלות ומקדשן [וכמו שמוכח מכמה מקומות שהיובל טעון קידוש, כמו קידוש החודש וכדו']. וגם המנין יש לומר שהוא מעכב בעצם דין היובל], שלכן אין מקום עתה לחשב יובלות, ובין ימי בית שני שאף על פי שלא נהגו דיני יובל כגון החזרת שדות וכו', משום שלא היו רוב יושביה עליה באותה שעה, אעפ"כ עצם שנת היובל היתה קיימת, שהיה מנין וקידוש, ולכן היה צורך במנין היובלות ואף על פי שלא היו נהוגים בפועל.

עוד יש מקום לומר שלשיטת הרמב"ם זה שמנו יובלות לקדש שמיטין – מדבריהם הוא ולא מן התורה (ע"ע בתוס' כאן), כי מן התורה גם השמיטה אינה נוהגת באותה שעה [וגם דין תרומות ומעשרות המשתנה לפי מנין שנות השמיטה – גם הוא בזמן הזה מדרבנן], משום שצריך 'ביאת כולכם'. ועל כן מובן שלאחר החורבן לא תקנו למנות יובלות (ע' בהרחבה בכל הנ"ל ובמסכתא, בחדושי הגר"ח הלוי הל' שמיטה י, ה; יב, טז; חזו"א שביעית; שו"ת אור לציון ח"א י"ד כז).

*

רק אם נמצאים כל השבטים, כל אחד עם אופיו המיוחד, אז מושלם המושג של עם ישראל, ורק כשכל השבטים נמצאים יחד בצורה מסודרת, רק אז אפשר לקיים את תרי"ג המצוות. אך כשנדחו שנים שבטים וחצי, כבר לא היו בתוקף מספר מסוים של מצוות. שנת היובל לא היתה קיימת עוד, ואתה כל דיני עבד עברי, גר תושב, בתי ערי חומה, ולדעת הרבה פוסקים גם לא שנת השמיטה... נמצא שהמצב האידיאלי לקיום המושלם של התורה הוא רק כשקיימות כל דרכי החיים השונות של ישראל. ההתפתחויות הנפרדות של שנים-עשר השבטים, בדיוק כפי שעבודת ישראל מיוסדת על חלוקת השבטים, גם הכהן הגדול בעתיד ישא את חושן המשפט והאבנים תהיין על שמות בני ישראל... לשני עשר שבט. חלוקת ישראל לפי שנים-עשר שבטים, כפי שתהיה בעתיד, אין היא תופעה חיצונית גרידא אלא על שוני זה מיוסד המהלך ההיסטורי של עם ישראל, את מוצא כל הניסים שעשה הקב"ה לישראל ועתיד לעשות להם – בזכות השבטים, אף בית המקדש עתיד להבנות בזכות השבטים' (פסיקתא רבתי דרב כהנא, ד).

ירושלם שלא נתחלקה לשבטים שהיתה נחלת הכלל אשר מביא את כולם יחד אל ה', ירושלם הבנויה... שם עלו שבטים שבטי י-ה להודות לשם ה' (מתוך עלה יונה, עמ' שמ).

דף לג

אמר רב נחמן בר יצחק: מנו יובלות לקדש שמיטין... אלא אמר ר' יוחנן: ירמיה החזירן... מעתה יש מקום לומר שגם בימי עזרא, אעפ"י שלא ישב בארץ רוב העם אפשר שבאו מקצת מכל שבט, ודי בזה להחשב כל ישיבה עליה, ולפי זה נהגו יובלות בימי בית שני מן הדין (עפ"י תוס' לעיל ד"ה התקין (כברכה"ו וצ"ק), ובגטין לו:).

ולכאורה יש להוכיח כן מדברי התוס' בב"ב (יג. ד"ה כופין) שנהגו או יובל מדאורייתא, שאם מדרבנן, מה יועיל שיימכר לעבד עברי הלא מדאורייתא אינו נמכר ולא יותר בשפחה כנענית. וע"ע בתוס' לעיל כו. ד"ה המקדיש).
ואולם מדברי הרמב"ם (שמיטה י) נראה שלא נהגו יובלות בימי בית שני (ע"ע בשו"ת משיב דבר ח"ב קונטרס דבר השמיטה עמ' 112; 'חדושי הגר"ח על הש"ס'. וע' ביראים (סו"ס"י לד. מובא בקובץ הערות – יבמות, תרס"ג) שנהגו מדרבנן).

'לנרצע'. ומדויק הדבר בכתוב, שלמעלה נאמר או העבריה, ואילו כאן העברי בלבד – מפני שאמה אינה נרצעת (עפ"י שיעורי הגריש"א שליט"א).

זכי מה טיבו של יאשיהו בבית אל...'. 'צ"ע אטו אם לא חזרו עשרת השבטים יש להפקיר את ארץ ישראל לגוים?' (מהגר"א נבנצל שליט"א).

'בתי הצירים נותנין להם כח יפה שבבתי ערי חומה וכח יפה שבשדות, ונגאלין מיד וכל שנים עשר חדש כבתים, ויוצאין ביובל ובגרעון כסף כשדות'. לכאורה די היה לומר 'נגאלין מיד כבתים', ולמה הוסיף 'וכל שנים עשר חדש' – לפי שכל י"ב חדש נגאלין ללא גרעון, כדין בית עיר חומה, אבל לאחר י"ב חדש נגאלין בגרעון, כשדות.
עוד יש צד להסתפק שמא אין לבתי הצירים גאולה בשנה השניה, שהרי בין בתי ערי חומה בין שדות

שאלות ותשובות לסיכום מסכת ערכין

לרבי מאיר, יש לפרש שאין בידו לגאול כלל, אף לא בתוך י"ב חדש. אבל נוכל לפרש להפך, שגואל לעולם (תוס'). וכ"מ ברבנו גרשום כפירוש האחרון. וכן נראה בחזו"א (בכורות כז, א) שנקט לעיקר. ובספר חדושים ובאורים תמה מנין לומר זאת).

ו. נחלקו חכמים ורבי שמעון (ע' קדושין כ-כא. וכן נחלקו שתי הברייתות כאן לפרוש התוס' ור"ג) האם יכול המוכר בית ללוות כדי לפדות או לפדות לחצאין [לפי שהורע כחו שאם לא גאל בתוך שנה נחלט הבית, לכך יפה כחו באלו], אם לאו.

א. הלכה כחכמים שאינו לוה וגואל ולא גואל לחצאין (רמב"ם שמיטה ויובל יב, ב).

ב. המוכר בית – יכול למכור מנכסיו כדי לפדותו (רמב"ם שמיטה ויובל יב, ב) [ובכלל זה מוכר בית ברחוק כדי לגאול בקרוב (שפת אמת)], שהרי לא נאמר בו 'והשיגה ידו' 'ומצא' כבשדה אחוזה (עפ"י קרית ספר; ערוה"ש העתיד לד, ז).

ג. המקדיש בית בעיר חומה, מהם דיני גאולתו?

המקדיש בית אין דינו כמוכר אלא יכול לגאול מיד ולעולם. גאלו אחר מיד ההקדש והגיע יום י"ב חדש (משלקחו מהגזבר. רש"י) ולא נגאל – נחלט לו (לקנה אתו – ואפילו מיד הקדש. אבל להקדש עצמו לא נחלט שנאמר לדרתיו – יצא הקדש שאין לו דורות).

אף כי במוכר בית נחלקו תנאים אם מוכר וגואל וגואל לחצאין, בהקדש הכל מודים שרשאי (עתוס' לענין מקדיש שדה אחוזה. ולפרש"י נחלקו הברייתות במקדיש שדה).

צד אחד ברבית ורבית על מנת להחזיר – בב"מ סג.

דפים לא – לב

נא. מה הדין כאשר לוקח הבית ממאן לקבל דמי הבית מהמוכר הבא לגאלו, או שהוא נטמן מפניו ביום האחרון של השנה?

נחלקו שתי לשונות בגמרא בדברי רבא, האם נתינה בעל-כרחו שמה נתינה, והמוכר שנתן ללוקח דמי הבית בע"כ – זכה בבית, אם לאו. ורב פפא, ואיתימא ר' (שימי בר) אשי דחה ראייתו. ומשמע לפי שתי הלשונות שאם הלוקח נטמן, מן הדין אין המוכר יכול לגאול את הבית, שאין זו 'נתינה' כל עיקר. ואולם הלל התקין שיהא המוכר חולש (= מטיל) את מעותיו לאחת מן הלשכות ושובר את הדלת ונכנס, והלה יטול מעותיו לכשירצה.

והוא הדין כשהלוקח בפנינו ואינו רוצה לקבל – גואל בעל כרחו (וע' רשב"א גטין עה. קרית ספר שמיטה יב; מנ"ח שמא, ג).

דף לב

נב. א. אלו נכסים נכללים בדין 'בתי ערי חומה' ואלו אינם נכללים?

ב. עיר שהיתה לה חומה בעבר ואין לה כעת, או להפך; עיר שגגותיה הן חומתה; עיר שהים מקיפה – מה דינה?

ג. מהי 'עיר' מנימלית? אלו ערים נמנו כערי חומה? מה דינה של ירושלים?

א. כל מבנה שהוא לפנים מן החומה – הרי הוא כ'בתי ערי חומה', כגון בתי בדים ובתי מרחץ, מגדלות, שובכין, בורות שיחין ומערות (אשר בעיר), אבל שדות – לא (בית). חולסית ומצולה – חלקות אדמה שאינן ראויות לזריעה. ערש"י ותוס' – לדברי רבי מאיר דינם כבע"ח, ורבי יהודה חולק. הלכה כרבי יהודה. והרמב"ם לא הזכיר זאת בפירושו (ע' מג"ח שמא, ט; חק נתן ולקוטי הלכות). בית הבנוי בחומה; רבי יהודה אמר: אינו כבע"ח (ובחומה היא יושבת – ולא בעיר חומה). רבי שמעון אמר: כותל החיצון הוא חומתו (כפשטיה דקרא, כלומר בעיר חומה היא יושבת). א. הלכה כרבי יהודה. ב. בית (לאדם) שאין בו ד' על ד' אמות – אינו נחלט (עפ"י סוכה ג).

ב. לסתם מתניתין, וכן אמר ר' אלעזר בר"י, כל עיר שהיתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון [טרם הכיבוש. לג:]: אעפ"י שאין לה עתה חומה – בכלל 'עיר חומה' (אשר לו) חומה. וכל עיר שלא היתה מוקפת בימות יהושע, אעפ"י שהיא מוקפת עתה – דינם כבתי החצרים. ולדעת רבי ישמעאל בר"י (לפי ברייתא אחת), קדושה ראשונה בטלה בשעת החורבן, ואין ערי חומה אלא אלו שנתקדשו בשנית בעליית עזרא. א. הרמב"ם (שמיטה יב, טו) פסק שקדושה ראשונה בטלה, ועזרא הוצרך לקדש שוב. ואעפ"י כ פסק שעיר שהיתה מוקפת מימות יהושע ועתה אינה מוקפת, נוהג בה דין בתי ערי חומה. והראב"ד השיגו, הלא הראשונות בטלו משבטלה קדושת הארץ או משנפלו החומות. והכס"מ פרש דברי הרמב"ם שמה שכתב 'עתה' אין הכוונה לזמן הזה אלא הכוונה לקודם שגלו, שאעפ"י שנפלה החומה דינה כעיר חומה. וכן דעת הסמ"ג. ב. יש סוברים שעזרא לא קידש אלא את העיירות שהיו מוקפות בימי יהושע (כ"כ המפרשים עפ"י הראב"ד המבי"ט והמהרי"ט). ואולם ברמב"ם משמע שעזרא קדש את המוקפים באותה העת (וע"ע חרשי הגר"ח הלוי שמיטה יב, טז; שפת אמת). עיר שגגותיה (כלומר בתיה) חומתה – אינה 'עיר חומה' (חמה – ולא שור איגר). והוא הדין לטבריה, שימה חומתה (סביב).

א. עיר שנתישבה ולבסוף הוקפה אינה נידונית ב'בתי ערי חומה'. (גמרא להלן לג:). והרמב"ם השמיט הלכה זאת (ע' ל"ה). יש אומרים שאם נתישבה על דעת להקיפה, דינה כמוקפת (ע' טאו"ח תרפח; מג"ח שמא, יב). ב. התוס' (בכתובות מה: ד"ה על פתח) כתבו שעיר שרובה גויים אין לה דין 'בתי ערי חומה'. והרמב"ם השמיט זאת (ע' מג"ח קעא, ז).

ג. עיר מנימלית היא בת שלש חצרות של שני בתים בכל חצר. דוקא בתים שיש בהם לינה ואכילה, ולא כגון בית הבד ומגדלות וכו'. ולדעת הר"ן, בית שדר בו עכו"ם אינו נחשב לענין זה (עפ"י חו"א או"ח קנג, ד). ומנו ערי חומה את גמלא בגליל, גדוד בעבר הירדן, חדיד ואונה (או אונ) וירושלים ביהודה. [לאביי, כל הערים שעד גמלא בגליל, וגדוד בעבה"י – כולן מוקפות חומה. ורבה חלק]. וכן מנתה המשנה את קצרה הישנה של ציפורי, חקרה של גוש חלב ויודפת הישנה. ירושלים שאמרו אינה ירושלים עיר הקדש והמקדש, שזו אין הבית חלוט בה לפי שלא נתחלקה לשבטים.

דפים לב – לג

גג. א. מה היה דינן של ערי חומה לאחר חורבן ראשון, ומה דינן בימי בית שני?
 ב. האם נהגו שמיטים ויובלות בימי הגלות וחורבן ראשון? האם נהגו בימי עזרא?